

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 44, godina XXII
novembar, 2017. [str. 147-
150]

© Monos 2017

Jusuf H. Mujkić, *Zavidovići kroz historiju: društveno- ekonomski i kulturni razvoj područja zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka*

*Knjiga 4, Društveni procesi na
prevazilaženju begovskih odnosa u
agraru, Zavidovići: Općina Zavidovići,
2017.*

Dosadašnja analiza i valorizacija agrarnih odnosa tokom XIX i XX stoljeća u Bosni i Hercegovini ukazuje na činjenicu da je agrarno pitanje konstantno imalo izrazitu političku dimenziju. U agrarnoj reformi, koja je bila pokretač brojnih društvenih promjena i istovremeno refleksija istih, u osnovi ogledali su se strateški interesi vlasti. Nerijetko je intenzitet reforme zavisio upravo od motivacije aktuelne rukovodeće strukture i odnosa prema pitanjima ko posjeduje, ko ima pravo da posjeduje, ko uživa i obrađuje zemlju, kakva su njegova prava i obaveze i kakvu ulogu ima država u takvom odnosu snaga.

Reforma izuzetno složenih agrarnih odnosa u stvarnosti je bio dugi proces transformacije društva tokom kojeg su se smjenjivali periodi obilježeni različitim intenzitetom diskusije o legislaturi i primjeni zakonskih mjera. U samoj osnovi reforme nalazilo se kmetsko pitanje tj. problem metoda prevazilaženja postojećih begovskih odnosa u agraru što se nerijetko promatra kao proces postepenog razvlašćivanja begovata kao posebne socijalne strukture bosanskohercegovačkog društva.

Knjiga pred nama autora Jusufa H. Mujkića, koja predstavlja četvrti tom opsežne monografije o Zavidovićima, bavi se pitanjem rješavanja agrarnih odnosa na prijelomu dva stoljeća na prostoru današnje maglajske i zavidovičke općine, toku i krajnjim posljedicama višedecenijske agrarne reforme. Ne ulazeći u širu diskusiju, autor kratko ukazuje na osnove društveno-ekonomskog sistema Osmanskog carstva, specifičnosti timarskog sistema u Bosni i Hercegovini, pri čemu ističe da je on po mnogo čemu bio osoben. Značajne izmjene ovog sistema s ciljem „uvođenja reda u agrarne odnose“ Porta je pokrenula *Ramazanskim zakonom*, *Saferškom naredbom* kao i *Ševalskim zakonom*. Nove zakonske odredbe izazvale su značajan otpor, a njihova provedba bila je otežana nedovoljno jasnom kategorizacijom zemljišnih posjeda. Na drugoj strani, nije postojala dvojba oko pravne naravi zemljišta kao mulka i erazi-mirije kao i upotrebne naravi zemljišta kao begluka i kmetskog selišta.

Brojne dileme oko toga što i na koji način mijenjati, naslijedila je Austro-ugarska koja, nakon okupacije BiH, 1878. godine, preuzima osmansko zakonodavstvo. Nastojeći prvo razumjeti suštinu postojećih agrarnih odnosa koji su joj bili nepoznanica, austrougarska vlast ne poduzima značajnije intervencija u ovom domenu. Formiranjem gruntovnica poticala je proces slabljenja utjecaja države na erazi miriju, čime je izravno pomogla da pravni posjednici, tj. begovi ojačaju svoje vlasničko pravo. Konačno, *srednje rješenje agrarnog pitanja* ponuđeno je „Osnovom zakona o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetskih selišta u Bosni i Hercegovini“ koji je usvojen na 87. sjednici bosanskohercegovačkog Sabora 5. aprila 1911. godine. Ovaj zakon omogućio je fakultativni otkup kmetskih selišta, uz pomoć kredita koje su čifčije (kmetovi) dobijali od države. Usprkos tome, proces dobrovoljnog otkupa kmetskih selišta, u literaturi pogrešno nazivan otkupom kmetova, odranije je bio

prisutan, ali je iz različitih razloga i nakon usvajanja ovog zakona tekao jako sporo.

Međutim, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, još tokom 1919. godine, primijenjene su radikalne mjere u agrarnim odnosima. U mjesecu februaru usvojene su „Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme“ koje su pravno ukinule kmetske odnose i zabranile stvaranje novih. Kmetovi su proglašeni slobodnim vlasnicima kmetskih selišta, a bilo je predviđeno da se, uz garanciju države, dotadašnjim vlasnicima isplati odšteta. Iako definirane kao pripremni zakonski akt, ove odredbe bile su osnova zakonske regulative i dalje provedbe agrarne politike, tj. nastavka procesa uzurpacije i oduzimanja zemljišta. Naredne godine, zakonom je reguliran status, tj. određena sudbina beglučkih posjeda nad kojima nisu postojala kmetska prava. Bilo je predviđeno da i ovi zemljišni posjedi, ukoliko nisu obrađivani od bega ili u *njegovoj vlastitoj režiji*, također postanu predmet konfiskacije.

Proces razvlašćivanja veleposjednika, ubrzan ovim zakonima iz 1919. i 1920. godine, kulminirao je u *drugoj Jugoslaviji* (Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji) usvajanjem „Zakona o agrarnoj reformi“ 1946. godine koji je utvrdio posjedovni maksimum od 450 dunuma zemlje, tj. 250 dunuma obradivog zemljišta. U prvom članu Zakona stoji da zemlja pripada onima koji je obrađuju i da, stupanjem na snagu ovog Zakona, prelazi u njihovu svojinu, upisom vlasništva u zemljišnim knjigama. Pored toga, formiran je Zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije koji je bio nadležan za posjede koji su ekspropriрани iz različitih razloga i koji su, potom, naknadno dodjeljivani.

Pomenute zakonske odredbe predstavljaju historijske međaše u postepenom procesu osiromašenja i propadanja begovske, socijalne i političke elite, kojoj je upravo veliki zemljišni posjed bio ključna materijalna osnova. Jusuf H. Mujkić prati taj složeni proces ali, kako ističe, „bez namjere da razma-

tra sprovođenje cjelokupne reforme u BiH“, fokusirajući se na određen prostor i dva konkretna slučaja, sudbinu Edhem-bega Uzeirbegovića, veleposjednika iz Maglaja i Numana Osmanefendića, posjednika iz Zavidovića. S mnogo detalja, numerički potkrepljeno, autor ukazuje na porijeklo, veličinu i vrstu posjeda koje su uživali Uzeirbegović i Osmanefendić. Podaci o kmetskim selištima na području maglajske i zavidovičke općine s prezimenima korisnika kmetskih selišta, broju kmetskih domaćina, broju kuća, ukupnim brojem stanovnika i njihovoj vjeroispovjesti, tabelarno su i vrlo pregledno prikazani. Također, predočene su i skice u boji iz četrdeset katastarskih općina na kojima su upisani posjedi Edhem-bega Uzeirbegovića.

Mnoštvo osobnih podataka koje autor iznosi u knjizi ukazuje na značajne razlike, ali i određene dodirne tačke između Edhem-bega Uzeirbegovića i Numana Osmanefendića. Dok je Uzeirbegović naslijedio velike posjede, Numan Osmanefendić se u dokumentima tek 1941. godine pominje kao posjednik pri čemu je svoj zemljišni imetak najvećim dijelom stekao baveći se trgovinom i bankarstvom, tj. otkupom i prisvajanjem neplaćenih zemljišnih zaloga.

Autor ukazuje ne širi politički kontekst međuratnog perioda u kojem se vodila „rasprava o beglučkim odnosima“, „objektima agrarne reforme“, „upisu vlasnosti kmetova nad kmetovskim selištima“, tj. vršila značajna eksproprijacija posjeda tadašnjih veleposjednika. O tome kako je tekao taj proces svjedoče katastarski podaci prema kojima je Edhem-beg Uzeirbegović 1919. posjedovao 21 330 dunuma obradive i neobradive zemlje, a 1936. godine, 6 445 dunuma manje (14 885). Njegov posjed se u junu 1945. godine sa 466 dunuma zemlje smanjio na svega 32 dunuma.

U vrijeme intenzivne uzurpacije, pitanja zakonske regulative i nadoknade za oduzeta kmetska selišta na koju se obvezala država bila su itekako značajna. Bilo je pred-

viđeno da država isplati dotadašnjim vlasnicima polovinu odštete u gotovini, a drugu polovinu u obveznicama s 6% kamate na nominalni iznos i to u periodu od četrdeset godina. Nadoknada za oduzetu beglučku zemlju trebala je također biti isplaćena u obveznicama s 6% kamate u roku od četrdeset i tri godine. Autor konstatira da je, od 1936., tj. 1937., kada počinje period isplate nadoknade, pa do 1941. godine, bilo isplaćeno svega 10% od ukupne sume. Zbog toga je, kako svjedoče arhivski dokumenti, Edhem-beg Uzeirbegović godinama s vlastima vodio oštar spor. Tabela prikaz odštete za beglučke Edhem-bega Uzeirbegovića i Numana Osmanefendića ukazuju na značajan nesrazmjer između odštete u gotovini i one koja je trebala biti isplaćena u obveznicama u iznosu od 2,5% godišnje od ukupne sume.

Nova Jugoslavija, nakon 1945. godine nastojala je raskinuti s praksom i vrijednostima *prethodne*, ali je nastavila već konstruiranu praksu agrarne politike. Pri tome, zanearena su još uvijek otvorena pitanja eventualnog vraćanja beglučkih posjeda ranijim vlasnicima kao i isplate utvrđene nadoknade. Zakonom je određen posjedovni zemljišni maksimum, čime je proces razvlašćivanja veleposjednika konačno bio završen.

Na drugoj strani, autor ukazuje na jedan od načina rješavanja agrarnog pitanja, tj. slučaj potpunog razvlašćivanja Uzeirbegovića i Osmanefendića koji nesumnjivo nije bio iznimka. Dugogodišnja diskusija o vlasništvu, fakultativnom otkupu, beglučkoj zemlji, konfiskaciji posjeda, nadoknadi i isplati za već oduzete posjede tokom 1945. godine prekinuta je na radikalnan način. Upravo o tome, sudskim procesima i okrivljujućim presudama Edhem-bega Uzeirbegovića i Numana Osmanefendića autor govori u drugom dijelu knjige. Pod teretom Zakon o ratnim zločincima Sud za suđenje zločina i prestupa protiv Narodne časti Srba, Muslimana i Hrvata–Federalne Bosne i Hercegovine –Vijeće u Tuzli, u julu 1945. godine osudilo je Ed-

hem-bega Uzeirbegović na gubitak narodne časti u trajanju od tri godine, laki prisilni rad u trajanju od jedne godine i oduzimanje cjelokupne imovine. Okružni sud u Doboju zbog počinjenih „krivičnih dijela protiv naroda i države“ osudio je Numana Osmanefendića, u decembru 1945. godine, na kaznu lišavanja slobode s prinudnim radom u trajanju od šest godina, gubitak aktivnog i pasivnog izbornog prava, zabranu obavljanja javnih funkcija i oduzimanje cjelokupne imovine, uz izdvajanje zemljišnog minimuma za egzistenciju njegove uže porodice.

Iako su naknadno korigirane neke prvobitne odluke o visini kazne, organi vlasti bili su dosljedni u poštivanju odluke o oduzimanju cjelokupne imovine Uzeirbegoviću i Osmanefendiću. Formirane su komisije za konfiskaciju imovine čiji izvještaji ukazuju na brižljivo proveden i detaljan popis imovine, tj. značaj koji se tome pridavao. Konkretno, potpuno razvlašćivanje Numana Osmanefendića izvršeno je oduzimanjem novca koji je posjedovao u Zemaljskoj banci i Poštanskoj štedionici u Sarajevu i u „Šipadu“ Zavidovići.

Komparativnu priču o Uzeirbegoviću i Osmanefendiću autor nastavlja i nakon 1945. godine, pri čemu ističe značaj personalne sposobnost prilagođavanja novim uslovima života koja je nedvojbeno bila rezultat, ne generacijskog jaza, nego esencije njihovog karaktera. Edhem-beg Uzeirbegović, nakon 1945. godine radio je kao fizički radnik u preduzeću „Krivaja“ sve do 1951. godine. Umro je u Maglaju 1954. godine u 71 godini života. Nakon odslužene kazne, Numan Osmanefendić je bio angažiran kao trgovački predstavnik Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj. Imenovan je zastupnikom Fabrike duhana

Banja Luka u Zagrebu gdje je i umro, 1980. godine, u 91 godini života.

Posebnu dimenziju autorovoj povijesnoj rekonstrukciji daju predočene fotografije. Na kraju knjige nalaze se dokumenti nastali u periodu 1936.–1946. godina do kojih je autor došao tokom svog arhivskog istraživanja. To su zapisnici, odluke, odobrenja, sudske presude i detaljni popisi konfiskovane imovine koji kristaliziraju *pojedinačno* u *općem*, tj. monarhističkom i socijalističkom diskursu.

Ovako koncipirana knjiga u koju je utkano mnogo istraživačke upornosti svjedoči da je rješavanje agrarnog pitanja doista bio proces dugog trajanja koji je zavisio od aktuelnih društveno-političkih okolnosti i krajnjeg cilja vlasti. Ukazujući na ključne odrednice povijesnog konteksta konca XIX i prve polovine XX stoljeća, autor se fokusirao na konkretne primjere rješavanja agrarnog pitanja na određenom mikroregionu, tj. tok procesa razvlašćivanja dvojice zemljoposjednika, čiji je životni put bio uslovljen upravo njihovim socijalnim statusom. Sudbina Edhem-bega Uzeirbegovića i Numana Osmanefendića jeste plastičan primjer intencija o potpunom društvenom zaokretu, pri čemu su oni smatrani personifikacijom prethodnog, „zaostalog i prevaziđenog“ sistema. U konačnici, osuda Suda narodne časti bila je krajnja mjera kojom je likvidiran, ne samo njihov materijalni oslonac, nego i javni ugled, a time i društvena funkcija. Ova studija potvrđuje da treba, a instruktivno ukazuje i na koji način istraživati lokalnu historiju, kako oživjeti povijesne procese dajući akterima ime i prezime i istovremeno doprinijeti sveukupnoj bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Dr. sc. Dženita Rujanac